

A napló mint önmeghatározási forma

SZENTECZKI ZITA

A naplóirodalom végtelen. A kiindulási pontom Kunt Gergely: *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*. Kunt Gergely húsz fiatal naplójából emel ki részleteket, azokat tematizálja és hasonlítja össze a következő szempontrendszer alapján: önmeghatározások, családi háttér, felekezeti és nemzeti hovatartozás, politikai kötődés, társadalomképek és előítéletek, személyes tapasztalat és tömegkommunikáció, bipoláris társadalomkép és hatásai. Kunt könyve kiindulóponként és forrásként szolgál az anyaggyűjtéshez. A könyvben publikált és eddig még nem publikált naplók is megjelennek. A könyv részleteket emel csak ki a naplókából, ez már Kunt Gergely válogatása a teljes naplókából, így a naplórészletek már megszűrve kontextualizálódnak. A napló mint személyes szöveg és mint színpadi adaptáció érdekel. Ezért Kunt Gergely segítségével a könyvben szereplő naplók közül néhánynak a teljes anyagát gyűjtöm be, és dolgozom fel, majd ezek alapján színházi előadást készítek.

A naplók színpadra vitelében az érdekel, ezek a szövegek képesek-e dialógusba lépni egymással. Kunt a könyvében történelmi és szociológiai szempontból elemzi és állítja párbeszédbe a szövegeket, én pedig színpadi diskurzus kereséseként közelítem a naplókat egymáshoz. Ez egy kísérlet, hiszen a naplók erős szubjektivitást képviselnek, saját rendszerükben léteznek.

A napló mint önmeghatározás

A tanulmányban céloom követni, miként lehet a személyest és az univerzalist egy térbe helyezni, milyen a szimultán létezés, és ezeknek az információknak az egymás erősítő

tő hatása. Fontosnak tartom, hogy a személyes aspektusból induljak ki, ennek legkézzelfoghatóbb formája a napló. A napló az a forma, ami megmarad, ami nem szépít a megszűnéséből, ami azonnal reagál, ahol nincs kontroll, pontosabban csak az adott ember saját önmaga által meghatározott kontrollja létezik. Fontosnak tartom, hogy ebben a témában már van személyes tapasztalatom, hiszen 7-től 25 éves koromig írtam naplót. Időnként még most is írok. A naplóimból készíttettem egy előadást. Így már korábban is foglalkoztam a napló adaptálásával, amiben önmagam, önmagammat állítottam középpontba.

A napló befejezései

Philippe Lejeune ír tanulmányában a napló-befejezésekről.¹ A napló kezdete kiemelt fontosságú, könnyebben meghatározható, mint a vége. Kezdeté általában tulajdonnév, cím, mottó, ígéret, bemutatkozás. Lejeune azt vizsgálja, vannak-e, léteznek-e a lezárásnak párhuzamos szertartásai a kezdettel. Mivel gyakran a naplóíró nem tervezi el a naplóírás végét, a naplóírás folyamatos esemény, a naplót vég nélküli írásként éljük meg, és a naplóíró gyakran nem tudja, hogy az lesz az utolsó lap, amit írt, így a befejezését nem írásként, hanem cselekményként lehet vizsgálni. Ilyen esemény a napló abbahagyása, a napló teljes megsemmisítése vagy a napló kiadása. A naplóíró a folytatás gondolatával védekezik a halál ellen, az írás túllép a halálon. A napló egyes részeihez gyakran kapcsolódnak záró szertartások, például egy

¹ Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*, (Budapest: L'Harmattan, 2003), 210.

adott füzet betelése, végszó, összegzés az utolsó oldalon. A betelt lap a múlt, a tiszta fehér lap pedig az újrakezdés, a jövő. Maga a lapozás gesztusa is szimbolikusan kapcsolódik a múlt és jövő időkezeléséhez, átlapozzuk a múltat és előre lapozunk a még ismeretlen jövőbe.

„A napló nem az egymásra következő jelenek rögzítése, amely a meghatározatlan, sorsszerűen a halállal záródó jövőre nyílik. A napló már kezdetektől fogva a saját újraolvasásának eltervezése. (...) a jövő felé küldött radarjel, amelynek visszatértét titokzatos módon megérezzük. A jövő ezen jelenléte nélkül nem íránk.”²

A napló kezdetei

Kunt Gergely Lejeune-nek válaszként tanulmányt ír arról, hogyan kezdődnek a naplók.³ Kunt Anna Frank húsz magyarországi kortársának naplóját vizsgálja. Több napló invokációval kezdődik – gyakori szófordulat itt, hogy „Isten nevében kezdem el”. Ez egy új időszámítás kezdete is, az új lapok előtti bizonytalanságért való fohász, hogy olyan dolgok kerüljenek rá, amit a jövőjüktől várnak. Visszanyúlva az eposzokhoz ez egy ünnepléses kezdetet jelöl, ahol maga a naplóíró lesz a mindenkori főhős.

Gyakori a bemutatkozás, a naplóíró külső – belső tulajdonságainak leírása, gyakran egészen a születésükig való visszaemlékezéstől, akár a családi gyökereket is leírva. Gyakran magának a naplónak, mint tárgynak a megérkezése, akár ajándékként, az, ami az adott személyt elindítja az írásra, és ennek az eseménynek leírásával kezdődik a napló. Többször előfordul, jellemzően az 1940-es

években, hogy a napló egy hosszabb összefoglalással kezdődik, a naplóírás megkezdése előtti időkről. Ez akkor azért is lehetett gyakori, hogy a békeidőket felidézve még érzékletesebbé váljon az adott személynek és családjának, környezetének hirtelen váltása, a töréspont.

In medias res kezdetű naplókat is ismerünk, gyakran csak a kezdő nap dátumával, mely olykor valamilyen évfordulóhoz (születésnap, újév) kapcsolódik.

A napló megszólítottja

A napló olvasását meghatározza, hogy kihez szól a napló. Kunt Gergely⁴ tanulmányában a képzelte vagy valós olvasóhoz kapcsolódó viszonyt alapvetően öt lehetséges formában képzelem el: az olvasó, lehet maga a kamasz-szerző, a feljegyzések szólhatnak a már felnőtt önmagához, lehet, hogy egy fikatív, nem valós személyhez írnak, de szólhatnak egy konkrét, valós személyhez, illetve olyan feljegyzések is vannak, amelyek konkrét, de a naplóban nem megnevezett személyhez szólnak.

A naplóírás így gyakran öndialógus. Kornássy Évát⁵ emelem ki, aki naplóját időskori önmagának írja, Évának, Korinak vagy más becenevein szólítja magát. Időnként leveleket is ír önmagának. Sokat gondolkodik a jövőjén, ugyanakkor soraiból felsejlik szuicid hajlama, s naplóit olvasva felmerülhet az a gondolat, hogy esetleg a naplója mentette meg az öngyilkosságtól.

A Molnár testvérpár⁶ ugyanakkor a napló tárgyát személyesíti meg:

„Úgy-e csodálkozol ezen a keltezésen. Hogy kerültél Te ide egyáltalán? Ha akarod, tudtadra adom: Api aktatáská-

² LEJEUNE, *Önéletírás...*, 213.

³ KUNT Gergely, *How do Diaries Begin? The Narrative Rites of Adolescent Diaries*, hozzáférés: 2019.01.26., <file:///C:/Users/Szenteckzi%20Zita/Downloads/132-988-1-PB.pdf>

⁴ KUNT, *How do...*

⁵ BFLXIII.41.

⁶ KUNT Gergely.: *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*. Budapest:, Korall, 2017., 17.

jának fenekén utaztál a hatvani vonaton ide. Hétfőn itt csücsültél, mert a Juditka elment Apival sétálni. Egyszer ugyan, mielőtt elment gazdád sétálni, örömmel bújtál ki a sötét aktatáskából, mivel a Juditka kivett, de csodálkoznál, mert hét lapot kitepelt belőled és írt Margitnak. Tegnap, egy világosabb, levegősebb szatyorban utaztál a Miki mellett a kis Kocsiban, s azt hitted szaporodik betűállományod. De csalatkozhattál, az embereknek nem lehet hinni." (...) „Te kedves naplócskám csak annyit tudsz a világ folyásáról, amennyit én elmesélek. Nem érzed te a háború szélvészkes zimankós borúit. Nyugodtan megpihensz a vitrin egy zugába, ahol békés levegőt szívsz magadba, régi jó barátaimtól, a régi könyvektől.”⁷

Ezekben a megszemélyesítésekben egyszerre tárgy a napló és egyszerre érző lény.⁸

A napló kezdete és vége

A naplókat és a fent összefoglalt tanulmányokat olvasva arra jutottam, hogy gyakran a napló kezdete már magában hordozza a napló végét. Gyarmati Fanni például egy hátridőnaplót kap ajándékba „... az első bejegyzésben eldöntik, hogy naplót fog vezetni, megfogalmazott célja az volt, hogy Radnóti Miklós magánemberi és szakmai életének eseményeit rögzítse.”⁹ Ez meghatározza a napló végét, Radnóti Miklós halálával, azaz temetése után pár héttel ér véget a napló.

Ecséri Lilla azzal kezdi naplóját, hogy bemutatja saját családját, s már abból a leírásból kiemelődik különös és mély szeretete édesanyja iránt. Színésznői karriert szeretne

befutni, az ezután való sóvárgásokon felül nagy hangsúlyt kap a teljes naplóban anyja iránti szeretete, és amikor a munkaszolgálat, majd a bujkálás szétszakítja őket, akkor is folytonos célja anyja megtalálása. Angyalnak szólítja, mintha őrzőangyalaként tekintene rá. A naplója édesanyjának halálával ér véget. A napló utolsó előtti bejegyzése: „Mehalt az Anyám!!!”¹⁰

Tóth Márta naplója azzal kezdődik, hogy „több fényt”.¹¹ A hit kérdése, folytonos Istenkeresése és elvesztése, bűntudata átjárja az egész naplót. A napló kezdetekor Tóth Márta kis falujában katonák jelennek meg, ami teljesen felborítja az addigi életet, így a napló meghatározó részévé válik. A háború vége szinte a napló végét is jelenti, értelmetlennek tekinti az írást a háborús veszteség miatt. A naplót egyre inkább betölti a közelebbi halál képe, és naplóját egy *Memento mori* című novellával zárja le, ami olyan, mintha saját halálát írta le, ami egy évvel a napló befejezése után be is következett. Nem tudjuk mi volt az oka, de Tóth Márta tragikusan fiatalon halt meg.

Napló mint színházi élmény

Színházban sokszor keressük a drámai szituációkat, a konfliktusokat, a szélsőséges, fokozott érzéseket, helyzeteket. A napló, főleg a kamasznapló ilyen. Saját tapasztalatom, hogy általában akkor írtam naplót, ha valami erős érzelmi hatás ért, vagy ha úgy éreztem valami sorsfordító történt az életemben, esetleg fontos szakaszokat összegeztem. Tehát a napló az élet drámai sűrítése.

⁷ Kunt, *Kamasztükrök...*, 403.

⁸ KUNT, *How do...*

⁹ FERENCZ Győző, „Utószó”, in: RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI Fanni, *Napló II. 1935–1946* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2014), 653.

¹⁰ ECSÉRI Lilla. *Napló. Egy tizenhatéves kislány naplójának eredeti szövege*. Budapest: T – Twins, 1995.

¹¹ Enyedi Éva, Szenteczki Zita, *Kedves Én!*, szövegkönyv: Enyedi Éva, Szenteczki Zita, előadás r.: Szenteczki Zita, bemutató 2019. 04.26., Budapest, Kugler Art, 2.

„Mi a valóság? Röviden: önmagunk. Mik a tények? Röviden: a képtelenségek. A kettő kapcsolata röviden: az erkölcsi élet, a sors. Vagy: nincs kapcsolat, ez a tények elfogadása, a véletlenek és a hozzájuk való igazodásuk sorozata. Így a konformista maga is ténynyé, képtelenséggé válik. Elveszti szabadságát, felrobbantja centrumát és szétszóródik a tények űrjében. Az ismeretlen, vészesen távolodó darabkákból soha többé nem tudja összerakni idegen életét. Az ember ellentétévé válik: géppé, skizofrénné, szörnyeteggé. Áldozat lesz és hóhér.”¹²

K. Éva új füzeteinek első lapjára gyakran írja ezt mottónak: „Az ember sorsa a saját jelleme.”¹³ Ha a napló színház, ki a napló nézője? Maga a napló, esetleg elképzelt, talán későbbi olvasója. A napló nézésében van egy beavatás érzés, valakinek megleshetjük a legbensőbb titkait. Van, amikor érezzük a naplófogalmazás módján, hogy a napló írója tényleg annak tudatában írt, hogy az adott szöveg másokhoz is eljut, de van olyan is, amikor zavarba ejtő belső utazásokhoz jutunk. Gyarmati Fanni naplóját ebből a szempontból is érdemes lesz megvizsgálni. Naplóját csak halála után adták ki, több mint hetven év hallgatás után szólalhattak meg a lapok.

A napló, ha színház, tere maga a füzet, az írás hordozója. Meghatározó tud lenni, milyen füzetet veszünk, mekkora papírra írunk és mivel.

A napló és Isten

A napló gyakori fejezete: gondolkodás Istenről. Főleg a második világháború és az azt követő felfoghatatlan traumák miatt sokak hite megkérdőjeleződik. De van, aki nem hi-

vatkozik a konkrét politikai, társadalmi eseményekre, de keresi, elveszíti, megtalálja saját Istenét, majd, perlekedik le. Kamaszkori szélsőségnek tűnhet, például Tóth Márta naplójában, amikor az Isten megtalálása, sőt néha önmaga Krisztus-aposztrofálása után átfordul a teljes istentagadásba, majd visszafordul az újra megtalált hitbe, s ezek között, az egymásnak teljesen ellentmondó bejegyzések között akár csak néhány nap telik el.

Magában a naplóírásban van egy vallo-másos gesztus, mint egy katolikus lelkiismeretvizsgálat vagy egy gyónás. Ahogy papírra vetjük gondolatainkat egyszerre megőrizzük azt, de meg is könnyebbülünk, és eltávolodunk, rálátunk a saját gondolatainkra, cselekedeteinkre. Néhányan a naplók megsemmisítésével egyféle öntisztítást végeznek.

A napló egy külön univerzum, sajátos idővel és térrel rendelkezik. Mintha megállítaná az időt, teret hagy az események felfüggesztésének, összegzésének, átgondolásának és konzerválhatja is őket.

A napló mint posztmodern alkotás

A negyvenes évek kamasznaplóit olvasva sokan, akik naplóírásba fogtak, írói, újságírói pályára készültek. Gyakoriak az idézetek a naplókban. Olykor olvasmányélményként leírva, de jelen vannak az idézetek is, esetleg nem jelölve, hogy honnan való az idézet, így egy emberi élet szövegfolyamainak természetes részévé válnak. A naplóírók verseket, dalokat, meséket, drámákat kezdenek írni. Akár megnevezve, akár más néven vagy akár megnevezetlenül a szereplőik önmaguk a naplóírók, esetleg a többi szereplőben ismerünk fel olyan alakokat, akiket ismerünk már a naplóíró környezetéből. Izgalmas asszociációs rendszer, ahogy olvasva a megélt valóságukat meglátjuk a fiktív írásaikat is, de a valóság szövegekörnyezetében. A naplóírók írói stílusának alakulását is izgalmas nyomon követni. A naplóírók gyakran belejönnek az írásba, kialakul egy egyéni hangvétel, de ez nem az első pillanattól, ahogy mondjuk egy

¹² KERTÉSZ Imre, *Gályanapló*, 1964. július, (Budapest: Magvető, 1992), 14.

¹³ KORNÁSSY Éva naplója, BFLXIII.41.

megszerkesztett irodalmi műben. György Péter Gyarmati Fanni naplójáról ezt írja: „Gyarmati Fannit a naplója tette felnőtté a szónak abban az értelmében, amelyet a folyamatos önreflexióra való képesség megszerzésén, még pontosabban a képesség megteremtéséhez szükséges technológia, tehát az írástudás elsajátításán értünk.”¹⁴

Kedves Én!¹⁵ – a párbeszédbe lépett naplók

„Nincs más mód valamit megvizsgálni, mint szétszedni azt. Nincs más mód a felismert igazságot kifejezni, mint a szétszedett valóságot a felismerés ihletésében újra összeállítani. De a fizikából is tudott dolog, ha valamit szétszedünk, nem lesz többé az, ami volt. A művész emiatt kénytelen különbözni a tudóstól, mert végtelenül sokrétű kutatását az egészre való emlékezéssel, a teljesség iránti ragaszkodással végzi, minden töredéket az egységre vonatkoztatva fog fel. Analitikus munkáját így elevenség kíséri, a születés, a növekedés, az életelv összes vibráló törvényeit önmagában érzi és segítségül működni engedi.”¹⁶

A napló – alkotóként – mint személyes szöveg, mint színpadi adaptáció érdekel. Ezért Kunt Gergely segítségével a könyvében szereplő naplók közül néhánynak a teljes anyagát begyűjtöttem, feldolgoztam, majd ezek alapján színházi előadást készítettem. A naplók színpadra vitelében az érdekel, hogy

ezek a szövegek képesek-e dialógusba lépni egymással. Kunt a könyvében történelmi és szociológiai szempontból elemzi és állítja párbeszédbe a szövegeket, én pedig színpadi diskurzusként közelítem a naplókat egymáshoz. Ez egy kísérlet, hiszen a naplók személyességet hordoznak, saját rendszerükben léteznek. Bár a naplók szerzői különböző társadalmi és földrajzi palettán helyezkednek el, naplóbejegyzéseik témája mégis felállít egy szempontrendszert. Nemtől, politikai és társadalmi háttértől függetlenül megtalálhatók azonos motívumok: a testkép kialakulása, a környezetük tükrében önmagukkal való találkozás, a szerelem, szexualitás, család, a szülőkkel való konfliktus, az anya szerepe, a hírek, a jövőkép, a hivatás. A témák egymás mellé állítása automatikusan párbeszédbe állítja a naplókat. Akik térben és időben sose találkoztak, a színpadon egy új fiktív valóságot hoznak létre.

HANNA: Én úgy reméltem, hogy ezen a héten megismerem Őt (nagy ő-vel), azonban Mr. Ő még titokzatos homályba burkolózik. Az én fiúideálom: legyen csinos és fess, de nem jampec, sportoljon, de értsen máshoz is, legyen művelt és okos, de azért jókedvű, és ne legyen szemtelen, és ne legyen szoknyavadász. Nos, ilyen fiút egyet sem láttam eddig. Szóval ilyen az én pechem.

ILONA: A férfi legyen büszke, mint egy sas madár, legyen bátor, mint egy oroszlán és legyen kedves, mint egy kismókus, de mégse legyen nagyon büszke mert a gögös ember visszataszító, és ne legyen nagyon bátor, hogy mindenki tőle rettegjen, és ne legyen nagyon kedves, mert ki nem állhatom a képmutató embereket. Szóval nem bánom akármilyen lesz, csak szeressen.¹⁷

¹⁴ GYÖRGY Péter, *Faustus Afrikában – Szerződés a valósággal*, (Budapest: Magvető, 2018), 126.

¹⁵ ENYEDI Éva, SZENTECZKI Zita, *Kedves Én!*, szöveggönyv, előadás r.: Szenteczki Zita, bemutató 2019.04.26., Budapest, Kugler Art

¹⁶ ERDÉLY Miklós, „Montázs éhség”, www.artpool.hu, hozzáférés: 2019.04.27., http://www.artpool.hu/Erdely/Montazs_ehseg.html/

¹⁷ ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet a szöveggönyvből

Az élethelyzetek kontrasztja ugyancsak párbeszédbe lépteti őket, van, aki az ablakból nézi ahogy viszik a zsidókat, van, akit éppen visznek és van, aki a falujában otthon sír, mert elmennek a katonák. Ez a szerkesztés a társadalmi önmagukba zártságokra hívja fel a figyelmet, ami ma is megnehezíti a közös ügyekről való kommunikációt.

Kollektív emlékezet

„Az emlékezőképesség művészete az egyénre tartozik, neki tartogat kész technikákat emlékezőképessége kidolgozására. Egyéni képességek kifejlesztéséről van tehát szó. Az emlékezés kultúrája ellenben a társadalmi kötelezettségek betartása körül forog: az emlékezés kultúrája a csoport ügye.”¹⁸

Az előadás tere egy fiktív tér. A kollektív emlékezet tere, ahol olyan személyek kerülnek egy térbe naplói megidézésével, akik talán a valóságban sosem találkoztak, a közönség – a közösség – pedig egy lakásban összezárva találkozik velük. Ehhez nézőként hozzátesszük saját tudásunkat, emlékeinket, a ránk ruházott emlékeket és traumákat, amiket a II. világháború kapcsán hozunk. A színészek tudják és a nézők is sejtik, hogy mi fog következni a megidézett személyek életében, de a személyek, akiket eljátszanak, még nem tudják, mi fog történni velük. Ez a többlettudás, amit mi hozunk az eltelt idővel és történelmi tudásunkkal, feszültséget teremt. Ezt a színházi feszültséget a kollektív emlékezet hozza létre. A szemünk előtt nőnek fel a naplók írói a történelemben. Ez a többlettudás, amit hozunk, ez a kép, ami a fejünkben van a háborúról, ez maga a mitológia. Itt így kerül egy színpadra a személyes (a naplók) és a mitológia, ami a közös tudá-

sunk, a háború. Az, hogy ki hova tartozik etnikailag, vallásilag és földrajzilag, már magában hordozza a jövőjét is. A nézők a színházi nyelv ismeretében követik a folyamatot: egy idősödő férfi, Terhes Sándor alakította karakter belép a lakásba, kinéz az ablakon és a következőket mondja:

„Kedves Én! Azt hiszem, tudod jól, ki nek és miért írok naplót. Neked írom. Neked, aki leszek majd, bölcs, öregember. Feltéve, ha megérem. Ez optimizmusra vall. Mindenesetre elég erősnek érzem magam, hogy ezt tegyem ilyen időkben és ilyen fiatalon. 15 évesen. Nem azért, hogy kiöntsem a szívemet, elsírjam a bánatomat s ábrándozzam, és merengjek. Nem! Azt akarom, hogy emlékezzél rám. Nos te ipsum! – Ismerd meg önmagad. Olvashatod a delphoi templomon.”¹⁹

Itt megképződik a nézőben, hogy kik nőhetek volna fel, ha nem következnek be a pusztítás, az, ami bekövetkezett. Az „emlékezzél rám” pedig az előadás ars poétikája is; a szembenézés, önfeltárás, önazonosság fontossága. A kollektív emlékezet hozza azt is, hogy a szereplőink azok a mindennapi emberek, akik akár a szüleink vagy nagyszüleink is lehettek volna. A hétköznapiság, a személyesség, az emberi valóságok szövődnek össze a történelemmel.

A naplók nyelve

Alkotóként az foglalkoztat, hogy a világegésre hogyan reagálnak az akkori kamaszok. A kamaszkor egy különösen érzékeny időszak, ekkor kerülnek először előtérbe a jövő kérdései. Milyen kérdéseket fogalmaznak meg, milyen válaszokat adnak ők a legszélsőségesebb politikai, társadalmi helyzetre. Milyen hírekből, félinformációkból rakják össze a képet. A naplók válogatása során az

¹⁸ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2018), 7.

¹⁹ ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet.

volt a szempontrendszerem, hogy minél szélesebb társadalmi palettát vizsgálhassak. Így szereplőim a következők: egy kis faluban élő, szinte mélyszegénységben élő lány, Boross Ilonka (valószínűleg öngyilkos lesz), egy értelmiségi, gazdag zsidó család lánya, Ecséry Lilla (munkaszolgálatra viszik). Szenes Hanna, Szenes Béla lánya, értelmiségi, budapesti, zsidó család sarja (cionista lesz, Palesztina után beáll az angol hadseregbe, hogy megakadályozza a magyarországi zsidódeportálásokat, de elkapják és hosszú tortúra után kivégzik). Molnár Margit, budapesti, katolikus családból, Császár Gyula, katolikus, kispolgári családból. Így áll össze a kép. Nagyon izgalmas, hogy minden naplónak saját nyelve van. A nyelv maga adja ki a személyiséget. Boros Ilonka naplója túlradó, archaizáló, ugyanakkor egészen eredeti, gazdag, szuggesztív hasonlatoktól áradó nyelv, ami különbözik kortársaiétól.

„Sötétben kell fetrengenem, sáros, piszkos gondolatok léptem alatt, mert hiányzik az erőt adó meleg. Ki hozza el számomra vagy így pusztulok el, mint a hajnali erdőt járó ember csizmája alatt a pöfeteggomba?”²⁰

Ez a nyelvi különbség szimbolikusan a mai magyarországi vidék és főváros közt húzódo szakadékot is jelképezi. Ilonka naplóiban egy egészen új, eredeti nyelv születik, érződik benne az egyház nyelve, saját olvasmányai és a falu közbeszéde. A teremtő és az anyagi hovatarozás összemosódik.

„Született úri és megharcolt úri emberek nyújtsátok majd felém kezeteiket. Uram, Te gyere, és hozz magaddal fényt, színt, meleget, szeretet, mert ez mind hiányzik, és enélkül nincs virág, hiába van a legszebb május. Rózsát is szemezek vad alanyomba fáj és vérzek az oltókés alatt, de Uram! Ha megtar-

tod gyönyörűen rózsát hoz Néked! Ámen. Megjött a kegyelmes asszony, de nem csengetett be, így hát lefekszem és egy kicsit meghalok.”²¹

Császár Gyula a filosz, aki folyamatosan, jósol, teóriákat állít fel, miként lehetne jobbítani a dolgokon, mind politikailag, mind társadalmilag.

„Nem követelhetjük a nőtől a házasság előtt a szüzességet, ha mi nem vagyunk azok - lelkiileg, miután a testünkön ez nem látszik meg. Azután kifejtettem, hogy különben is elavult dolog már a család. A világ az egyesülésre törekszik. A fejlődés iránya ezt mutatja. Ahogyan a kis nemzetek el fognak tűnni a föld színéről, úgy bomlik szét a család is, mely már beteljesítette hivatását. Nem lesz holtomiglan-holtodiglan tartó házasság, hanem csak szabad együttélés, amikor majd bármikor elválhatnak, mihelyt megunják egymást. Ezáltal rengeteg probléma oldódik meg saját magától (féltekenység pl.). Utópiák ezek, utópiák, de nagyon valószínűek egy ésszerű okoskodás után. A gyereket pedig azonnal átveszik, és intézetben nevelik, ha az anya nem akarja magánál tartani, ahogyan nem is fogja akarni, hiszen egészen más erkölcsi felfogása lesz.”²²

Molnár Margit sokkal inkább gondolati, mintsem lelki naplót vezet. Nála a leggyakoribb a hírek közlése, sokkal gyakoribb a külvilág ábrázolása, mint saját belső világáé. Ecséry Lilla színésznő szeretne lenni és a legtragikusabb eseményeket is úgy fogja fel, mint élményanyagot, amit majd később hitelen fog tudni ábrázolni a színpadon. Ez a háború közismert túlélési mechanizmusa is – a Noch – Nicht – Sein – vagyis az az anticipá-

²⁰ ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet

²¹ ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet

²² ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet

ciós folyamat, amikor a jövőbe vetítjük az életperspektívánkat. A háború utáni időben levés. Szenes Hanna figurája az ideákban van, végig jellemzi az idő múlása, a tudás, a saját élhető világ kialakítása.

Önéletírás és napló

„A tüzetes körülírásra tett másik visszatérő kísérlet, mely minden bizonnyal sikeresebb, noha cseppet sem meggyőzőbb, mint a műfaji besorolás, az önéletrajzot a fikcióval állítja szembe.”²³ A szövegkönyv és az előadás esetében pont arról van szó, hogy a dokumentumok egymás mellé kerülése miatt válnak a naplók fiktív játékterré. Például az előadásban Szenes Hanna történetét egyszer csak felváltja édesanyja elbeszélői szemszövege. Szenes Hannát ugyanis, miután az angol hadseregbe beáll, itthon elfogják és börtönbe zárják. Édesanyját szintén bebörtönzik, majd hosszas tortúra után lányát kivégzik, amiről az anyát csak utólag értesítik. Szenes édesanyja ezt a történetet egy harminc oldalas visszaemlékezésben írja meg, így a naplók közé bekerül egy visszaemlékezés is.

Az előadás-naplóban jellemző, hogy minden egyszerre történik:

CSÁSZÁR: Felettem ellenséges vadászrepülők keringtek. Erekióm lett. Ahogy most írok, szintén erekióm van.

MOLNÁR: Kedden teljesen megszűnt az elsötétítés és a légvédelmi készültség. Szerdán rettenetes számtandogozat volt. Csütörtökön kiosztották a füzeteket és be lehetett fejezni. De én egy tökéletes tökkelütött vagyok.²⁴

A visszaemlékezés ugyanakkor gyakran kronológiába állítja az eseményeket, az időt és

az érzelmeket. A visszaemlékezés hajlamos egyféle szépítésre, az arányok megváltoznak. A napló viszont egy azonnali reflexió. A visszaemlékezés teret ad az események utólagos megszépítésére, teatralizálására, úgymond a tények hamisítására, míg a napló nyers, azonnal reflektál. A visszaemlékezés gyakran másoknak készül. Szenes Hanna édesanyja visszaemlékezéséből Hanna elkerülhetlenül egy ikonná válik.

Az előadás első felében Szenes Hannát naplóin keresztül ismerjük meg. A Szenes Hannát megjelenítő színésznő matrózbúzában játszik, majd onnantól, hogy Hannát elkapják a magyar határon, Szenes Hanna édesanyját játssza. Szenes Hannát, akit inentől fogva, börtönben, kihallgatásokon, rabsétákon látunk, a matrózbúza jeleníti meg, a hiátus maga, amivé válni fog. Ezt az inget Molnár Márton, a környezete hatására antiszemita vá váló fiatal fiú, mozgatja, míg Szenes Hanna ügyében aktívan tevékenykedő Simon Gyula, hadbíró századost, pedig ugyanaz a színész játssza, aki Császár Gyulát, az analitikus, önmegismerő, értelmiségi, keresztény személyt. Így tehát az előadás azon felül, hogy különböző földrajzi helyeken és neveltetésben élő személyek találkoznak a szerepkettőzésekkel kísérletet tesz arra is, hogy végig kísérjük, miként képes ember és ember az alábbi párbeszédig eljutni:

SZÁZADOS: Ez az ügy már nem tartozik hozzám.

ANYA: Mióta?

SZÁZADOS: Tegnap óta.

ANYA: Akkor kihez tartozik?

SZÁZADOS: Nem tudom.

ANYA: Kitől kell akkor most látogatási engedélyt kérnem?

SZÁZADOS: Nem tudom.

ANYA: Menjek talán a conti utcába és forduljak a fogházigazgatóhoz?

SZÁZADOS: Menjen. Próbálja meg.

ANYA: Százados úr, legyen hát legalább anynyiban segítségemre, hogy útbaigazítást ad,

²³ Paul DE MAN, „Az önéletrajz, mint arcrongálás” Ford. Fogarasi György, *Pompeij* 8, 2–3. sz., (1997): 93–107.

²⁴ ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet

mit kell most tennem. Mondja meg, miért jutok ilyen nehezen látogatási engedélyhez, amikor tudom, hogy a többi foglyokat sűrűbben látogathatják hozzátartozóik, én pedig mindössze egyetlenegyszer kaptam egy tízperces látogatási engedélyt.

SZÁZADOS: Úgy? Én egyetlenegyszer sem adtam.

ANYA: És hogy lehet az, hogy még mindig nincs ítélethirdetés, hiszen a nyolc nap már rég lejárt. Vagy van már ítélet?

SZÁZADOS: Ha volna is, akkor sem mondhatnám meg, mit tartalmaz.

ANYA: Hogyhogy? Hát előttem el lehetne azt titkolni? Ezek szerint van már ítélet?

SZÁZADOS: Maga zsidó? Vagy a férje volt az?

ANYA: Ő is, én is. Mi mindnyájan zsidók vagyunk.

SZÁZADOS: Nem látom a sárga csillagot.

ANYA: Megmutattam a kézitáskám által eltakart csillagot.

SZÁZADOS: Ismeri a lánya ügyét?

ANYA: Igen. A védőügyvéd tájékoztattott.

SZÁZADOS: Tehát tisztában van vele, hogy a lánya magyar állampolgárságát elhagyva beállt az angol hadseregbe, ahol mint rádiós tiszt működött. Ez év tavaszán Kairóból Olaszországon át Jugoszláviába repült, ahol ejtőernyővel szállt le, és hosszabb időt töltött a partizánoknál. Majd onnan Magyarországra jött, hogy zsidókat és angol állampolgárokat szöktessen ki. Szóval nagyot vétkezett a magyar haza érdekei ellen...

ANYA: Biztos, hogy nem! Nekem azt mondta, hogy semmi olyat nem vállalt, ami Magyarországot kárára lehetne. Sőt!

SZÁZADOS: De statárium van és rádiókészülék is volt nála, így hűtlenség bűntettében látta őt az ügyészség bűnösnek, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte. és ezt a büntetést... mi... már végre is hajtottuk."²⁵

Küszködik és terem²⁶

Küszködik és terem: ebben a címben sűrítve jelenik meg két ember, Gyarmati Fanni és Radnóti Miklós, és a sorsukat alakító társadalom bonyolult viszonyrendszere, miközben megidéződik a vállalkozásunk fizikai-művészi nehézsége is: a felolvasó színészeknek fejenként hét óra hosszan kellett felolvasniuk a napló szövegeiből.

2019. június 19-én a Pozsonyi úti Amikor Galériában Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplójának teljes szövegét 12 fiatal színésznő olvasta fel. 1935: Barna Lilla. 1936: Nagy Bakonyi Boglárka. 1937: Bartos Ági. 1938: Pájer Alma. 1939: Mentés Júlia. 1940: Pálya Pompónia. 1941: Széles Flóra. 1942: Nagy Katica. 1943: Cvikker Lilla. 1944: Bori Réka. 1945: Ladányi Júlia. 1946: Messaoudi Emina. A naplók 12 év történetét mesélik el, így minden színésznőre egy év, nagyjából száz oldal jutott. A felolvasások reggel 10 órakor kezdődtek, és 17 óráig folyamatosan tartottak. A nézők ebben az időszámban bármikor érkezhettek és bármennyig maradhettek, sőt, azt is ők döntötték el, hogy a termék között, akár egy kiállításon körbejárva, több év történetébe is belehallgatnak, vagy inkább helyet foglalnak és hosszabb időre egy év eseményeiben mélyednek el. A bejáratnál eligazítást, szórólappot és kis térképet is kaptak, így maguk tervezhették meg az útvonalat.

Mivel tudtuk, hogy a teljes szöveg terjedelmi okokból nem befogadható egy nap alatt, a felolvasások közben 12 sávós hangfelvételt készítettünk, amely a teljes hanganyagot rögzítette. Az utómunkát követően így válik a naplók szövege az első szótól az utolsóig időrendben meghallgathatóvá, hangjátékká. A felvétel becsült hossza 73 óra, Mátyássy Szabolcs zenéjével hallgatható majd.

A performansz valódi vállalása a teljesre való törekvés. Az 1088 oldalas napló teljes szövegének elhangzása azért fontos eleme a koncepciónknak, mert párhuzamba

²⁵ ENYEDI, SZENTECZKI, *Kedves Én!*, részlet

²⁶ RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI, *Napló...*, 25.

állítható azzal a gesztussal, hogy Gyarmati Fanni hosszú élete során mint író és mint a nagy költő özvegye, hallgatott. Két interjútlés számítható a nyilvánosságot, különösen a Radnóti Miklóshoz kapcsolódó nyilvánosságot. A házasságuk alatt végig gyorsírással rögzített naplót azonban legépelte, élete végén felkért egy szakértőt az eredeti gyorsírással történő egybevetésre, majd megengedte, hogy a szöveg – vágatlanul, húzatlanul, javítások, szépítések és átírás nélkül, tehát az eredeti, 70 év előtti formájában, ahogy fiatalon kettejük számára a papírra vetette – halála után a nyilvánosság elé kerülhessen.

Az 560 m²-es Pozsonyi úti Amikor Galéria tere alakítható, elválasztható, az intim terek hálója a naplóírás és az olvasás intimitását kellőképp konstruálta: otthon és kiállítótér lehetett egyszerre. A 20. század különböző évtizedeiből felhalmozódott színes tárgyak, bútorok sajátos idejű performatív teret hoztak létre. A színésznők fehér ruhában (jelmez: Lokodi Aletta), a terekben szétszórta ültek és mikrofonba olvastak, körülöttük székek, fotelek. Némelyikük az ablakból (kirkatból) is látható volt. A Galéria a Pozsonyi útról nyílik, könnyen megközelíthető, látható: minden járókelő részese lehetett az eseménynek, megfigyelhette, nézhette a színeseket, s ezzel egyszerre állítottuk elő és idéztük meg a megfigyelés, a megnézés, a továbblépés eseménytörténetét és gyakorlatát felidéző cselekedeteket.

A performanszban az idő párhuzamosan szimultán haladt előre, a nézők viszont szubjektív időterükben észlelték az eseményt, járkalhattak az időben, változathatták az éveket, választhattak a különböző Gyarmati Fannik közül. Természetesen nemcsak egy hangot hallottak, de kiválaszthatták, hogy melyikükre figyelnek oda. Ez nemhogy zavaró nem volt, de külön intenzív élményt jelentett tudatában lenni az egésznek – az igazságok, hangok különbözőségének, sokféleségének. Amelyik színésznő végigért az évén, odaült hallgatni a többieket, a nézők pedig

követték őket, így az utolsó felolvasónál találkozott a közönség, egy-élménnyé, színházi aktussá vált az esemény.

A rögzítésnek köszönhetően a hangzóanyag mint dokumentum fennmarad és lineáris válik a történet, időben egymás utáni vá rendeződik a szöveg. A hanganyag sem „tisztá”, ahogy a felolvasások sem lehettek azok, hiszen minden nyelvbtlés, hiba hangzó jelekkel (csettintés, ütés) dokumentált, bizonyos életrajzi eseményekre pedig hangzó jelek utalnak (pl. abortusz: könyv ledobása, halál: papír összegyűrése), illetve behalatszanak a látogatók, olykor utcazaj, vagy a többi színésznő hangja. Ezzel a szándékunk a dokumentum-jelleg, illetve az egyszerűség, az esendőség, a jóvátehetetlenség jelenségének a kiemelése volt.

A performansz és a hangfelvétellel célunk a figyelem fölkelése a napló és az abban illetve általa megfogalmazódó (és lehetetlen) teljes őszinteség igénye iránt. Ez a szöveg véleményünk szerint a 20. század egy nagyon jelentős írói teljesítménye és dokumentuma, létrehozója igényessége és teljesítménye okán is alkotó. Neki állítottunk emléket Porogi Dorkával, Patonay Anitával.

Bibliográfia

- CSÁSZÁR Gyula. *Történelmünk – történelem (1942–1996). Egy orvos naplója*. Budapest: Litera Nova, 1997.
- DE MAN, Paul. „Az önéletrajz, mint arcrongálás” Ford. Fogarasi György, *Pompeij* 8, 2–3. sz., (1997): 93–107.
- ECSÉRI Lilla. *Napló. Egy tizenhatéves kislány naplójának eredeti szövege*. Budapest: T – Twins, 1995.
- FISCHER – LICHTÉ, Erika. *A performativitás esztétikája*. Fordította: KISS Gabriella. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.
- FÖLDÉNYI F. László. *Sophie Call. Légy az árnyékomban*. Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2002.
- GYÖRGY Péter. *Apám helyett*. Budapest: Magvető, 2012.

- GYÖRGY Péter. *Faustus Afrikában – Szerződés a valósággal*, Budapest: Magvető, 2018.
- K. HORVÁTH Zsolt. *Az emlékezet betegei*, Budapest: Magvető, 2015.
- KORNÁSSY Éva naplója, BFLXIII.41.
- KUNT Gergely. *How do Diaries Begin? The Narrative Rites of Adolescent Diaries. European Journal of Lifewriting, vol 4. (2015). <https://ejlw.eu/article/view/31443>. Hozzáférés: 2019.01.26.*
- KUNT Gergely. *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*. Budapest: Korall, 2017.
- LEJEUNE, Philippe. *Önéletírás, élettörténet, napló – Válogatott tanulmányok*. Fordította: BÁRDOS Zsuzsanna, GÁBOR Lívia, HÁZAS Nikoletta, TOÓKER Péter, VARGA Róbert, Z. VARGA Zoltán. Budapest: L'Harmattan, 2003.
- LINDGREN, Astrid. *Háborús napló 1939–1945*. Fordította: HOLLANDER Judit. Budapest: Móra, 2017.
- RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI Fanni. *Napló I-II. 1935–1946*. Budapest: Jaffa, 2014.
- TÓTH Márta *napló (publikáltalan)*